

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ШКІЛЬНИХ ПРОГРАМ З МУЗИЧНО-ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ (друга половина XX століття)

Володимир ЧЕРКАСОВ (Кіровоград)

У статті здійснено порівняльну характеристику шкільних програм з музично-естетичного виховання молоді другої половини XX століття. Доведено вплив змісту освіти на формування духовної культури особистості.

В статье представлена сравнительная характеристика школьных программ по музыкально-эстетическому воспитанию детей и юношества во второй половине XX столетия. Выявлено влияние содержания образования на формирование духовной культуры личности.

Ключові слова: програми, музично-естетичне виховання, хоровий спів, сприймання музики, музична грамота, гра на елементарних музичних інструментах, рухи під музику, імпровізація.

Постановка проблеми. Модернізація вітчизняної музично-педагогічної освіти вимагає узагальнення, систематизації та усвідомлення попереднього досвіду музично-естетичного виховання підростаючого покоління. Знання минулого допоможе збагнути суть і засоби розв'язання сучасних проблем мистецької освіти, вдало визначити перспективи подальшого художньо-естетичного виховання молоді.

Аналіз досліджень і публікацій. Наявна джерельна база з проблеми музично-естетичного виховання молоді в умовах загальноосвітньої школи подана дослідженнями А.Авдієвського, А.Болгарського, І.Гадалової, Л.Масол, П.Ніколаєнко, О.Олексюк, Г.Падалки, Е.Печерської, О.Ростовського, О.Рудницької, Т.Танько, Л.Хлебникової та інших науковців. Втім, у численних і вагомих за теоретичними й практичними результатами надбаннях педагогічної науки залишаються поза увагою проблеми комплексного дослідження змісту шкільних програм з музично-естетичного виховання молоді другої половини XX століття.

Тематика нашого пошуку значною мірою доповнює наукові дослідження названих авторів, що дало підставу визначити **мету** – здійснення порівняльної характеристики навчальних програм з музично-естетичного виховання молоді 60-их – 90-их років XX століття.

Виклад основного матеріалу. 60-ті – 70-ті роки XX століття характеризуються надзвичайним зростанням економіки й швидким піднесенням життєвого рівня. Активно розробляються теоретичні засади діяльності загальноосвітньої школи, удосконалюються навчальні плани і програми середніх і вищих навчальних закладів. Збільшується кількість

студентів і відповідно фахівців із середньою і вищою освітою. Крім того, удосконалюються основні напрями навчально-виховної роботи в загальноосвітніх школах, важливою складовою яких є формування гармонійно розвиненої особистості, спрямованість на розумове, моральне, трудове, фізичне та естетичне виховання.

Тож цілком закономірно, що посилена увага до проблем естетичного виховання молоді вимагала від науковців удосконалення якості шкільних програм з «Музики і співів» для восьмирічних та середніх загальноосвітніх шкіл.

У 60-их – 70-их роках ХХ століття уроки музики і співів залишалися в загальноосвітніх школах у 1–7 класах. Програмно-методичне управління Міністерства освіти УРСР щорічно перевидавало програми з «Музики» для 1–3 і відповідно 4–7 класів. Основна увага укладачів програм концентрувалася на тому, що музика як один із видів мистецтва повинна впливати на свідомість особистості своїми художніми образами, які розкривають різноманітні явища дійсності, збагачують учнів новими думками й почуттями, розширюють їхній життєвий досвід.

Уроки музики і співів уважалися одним із засобів естетичного виховання молоді та найважливішим чинником виховання любові до Батьківщини, виховання патріотизму, інтернаціоналізму, колективізму, відповідальності й інших важливих моральних якостей. Для розв'язання цих та інших завдань першочергове значення надавалося репертуару, засвоєння якого забезпечувало розвиток музичних здібностей, а саме: музичного слуху, почуття метроритму, позитивно впливало на формування виконавських навичок і збагачувало музичну пам'ять.

Для запровадження цих програм учителі перебували в пошуку нових форм і методів засвоєння навчального матеріалу, активних на той час технологій навчання. Не забували вони й про те, що «словесні пояснення вчителя повинні бути короткими, чіткими, лаконічними. Більшу частину уроку треба відводити на звучання самої музики» [1, с. 4], – наголошувалося у програмі.

Підтримуючи кращі традиції попередніх років, укладачі шкільних програм зазначеного періоду зберігали сталі підходи до їхньої побудови. Отже, зміст програм містив такі види діяльності, як-от: хоровий спів, слухання музики, музичну грамоту. Провідне місце відводилося **хоровому співу**, який уважався основою уроку, «як найбільш доступний вид масової музичної діяльності» [1, с. 4]. Хоровий спів був ефективним засобом естетичного виховання учнів, засобом виховання «емоційної чутливості до прекрасного в житті, у природі, у людських стосунках» [1, с. 4], засобом виховання художнього смаку й сприяв піднесенню загальної хорової культури всього народу.

Варто зазначити, що укладачі програм у повному обсязі характеризували вокально-хорові навички, на які необхідно звернути увагу вчителю, котрі необхідно формувати в учнів молодших і середніх класів. Робота над вокально-хоровими навичками тривала протягом усіх років навчання з постійним поглибленням і розширенням. У кожному класі зосереджувалася увага на співочу поставу, досягненню чистоти інтонування, розширенню співочого діапазону, на якість звучання дитячих голосів, досягненню унісону. Великого значення у програмах надавалося хоровому співу без супроводу (а капела), який сприяв розвитку гармонічного слуху.

Так, починаючи з третього класу програмою передбачався спів пісень з елементами двоголосся й канонів із самостійним рухом голосів. У четвертому класі першочергове значення надавалося злагодженому й чистому співу двоголосних пісень. Від учнів вимагалось виявляти активність при виконанні пісень, зберігати правила хорового ансамблю, співати урівноважено та злитно. До програми сьомого класу було внесено триголосні пісні.

Укладачі шкільних програм пропонували пісенний репертуар, над яким учитель мав можливість працювати кожної навчальної чверті протягом року. Основу зазначеного репертуару становили народні пісні та їхні обробки, пісні радянських і зарубіжних композиторів. За змістом це були пісні революційні, героїчні, патріотичні, про школу й життя жовтень та піонерську дружбу, ліричні й жартівливі пісні. Не забували вони й про народні пісні для дітей.

Отже, зважаючи на вищезазначене, необхідно зауважити, що хоровий спів займав чільне місце в навчальних програмах 60-их – 70-их років ХХ століття, а саме: вважався засобом естетичного виховання; сприяв формуванню вокально-хорових навичок у дітей і підлітків; стимулював творчий розвиток особистості; сприяв формуванню ціннісних моральних якостей.

Другим блоком автори шкільної програми презентували **слухання музики**, що позитивно впливало на музично-естетичне виховання молоді, а саме: сприяло розширенню музичного кругозору й розвитку творчого мислення учнів, пробуджувало любов до музики, розвивало художній смак і формувало почуття прекрасного щодо природи, навколишнього середовища, міжособистісних зв'язків.

Укладачі програм пропонували ознайомлення учнів з інструментальними, симфонічними, хоровими й вокальними творами різними за змістом і характером. Головним завданням учителя вважалося навчити дітей уважно слухати музику, уміти визначити її характер і засоби музичної виразності, довести зв'язок музики із життям. Діти вчилися розрізняти за тембрами музичні інструменти й голоси, слухали

революційні пісні, пісні громадянської і Великої Вітчизняної воєн, пісні про боротьбу за мир і дружбу між народами, марші й танці різного характеру. Цілком зрозуміло, що зміст музичного матеріалу було підбрано таким чином, щоб сформувати у школярів почуття патріотизму, інтернаціоналізму, любові до Батьківщини, виховати гідних громадян суспільства.

Відчуваючи потребу в тематичному викладі навчального матеріалу, починаючи з 4-го класу, укладачі програм музичний матеріал для слухання об'єднували за тематичною спрямованістю, як-от: пісні народів СРСР, народні пісні у творчості композиторів, казка в музиці.

Слушно зазначити, що новий підхід до сприймання музики спостерігається стосовно побудови програм для 5–7 класів. Так, у 5-му класі пропонувалося ознайомлення учнів з творчістю українських і радянських композиторів, зокрема: С. Гулаком-Артемовським, І. Дунаєвським, Д. Кабалевським, В. Косенком, М. Лисенком, М. Леонтовичем, К. Стеценком, Я. Степовим, А. Хачатуряном. У програмах надано короткі відомості про життя й творчий шлях композиторів, їхню концертну діяльність, запропоновано твори для прослуховування.

Ускладнювалися програмні вимоги для учнів 7-их класів. Підлітки знайомилися з камерною музикою (інструментальними й вокальними ансамблями) та жанрами камерної музики (сонатною, тріо, квартет, п'єса, романс). Ураховуючи потяг молоді до сучасної естрадної музики, укладачі програм пропонували ознайомлення з джазовою музикою у стилі «Диксиленд» і «Тайгер-Рег». Крім того, у кінці розділу зі слухання музики пропонувався додатковий список музичних творів для позакласного прослуховування відповідно до кожного року навчання.

Укладачі програм 60-их – 70-их років, підбираючи матеріал зі слухання музики, передбачали ознайомлення молоді з кращими зразками вітчизняних і західноєвропейських композиторів, народної та сучасної музики. Слухання музики повинно було сприяти засвоєнню учнями знань про творчість композиторів і музичні жанри, формуванню в молоді естетичних почуттів і слугувати засобом розвитку моральних якостей.

Третій блок шкільної програми, у якому викладено зміст *музичної грамоти*, складався із трьох розділів, а саме: навички і знання; нотний запис і спів по нотах; сольфеджування незнайомих мелодій. «У процесі співу й слухання музики, – наголошувалося у програмі, – учні поступово й послідовно оволодівають музичною грамотою і дістають уявлення про доступні засоби музичної виразності» [3, с. 8]. Варто зазначити, що у програмі 1973 року видання було зроблено уточнення щодо даного виду роботи й наголошувалося на необхідності вивчення музичної грамоти й набуття практичних навичок із сольфеджіо. Натомість така

конкретизація призвела до узагальнення вимог із зазначеного виду діяльності.

Доречно нагадати, що в навчальних програмах кінця 60-их – початку 70-их років видання вдало обґрунтовано зміст музично-теоретичної підготовки. Так, у програмі 1972 року чітко виділено вимоги до засвоєння засобів музичної виразності (звуківисотність, лад, метроритм, темп, динаміка, мелодія й акомпанемент), які учні повинні сприймати й визначати на слух, «розрізняти музику маршову, танцювальну, жанр пісні» [2, с. 15].

Важливе значення укладачі програм надавали розвитку в дітей музичного слуху й мислення, навичок сольфеджування. Так, для розвитку музичного слуху рекомендували використовувати методичний прийом, суть якого полягала в тому, щоб показувати рукою співвідношення звуків за висотою. Музичне мислення пропонували розвивати за допомогою порівняння, зіставлення та узагальнення музичного матеріалу. «Навички сольфеджування важливо закріплювати під час розучування нових пісень» [2, с. 9].

Слушно наголосити на тому, що відповідно до програми учні 6-го класу повинні мати уявлення про побудову мажорної та мінорної гам, співати мажорні й мінорні тризвуки, знати побудову інтервалів та визначати їх на слух. З огляду на зазначене, на перший погляд, завищені вимоги щодо музично-теоретичної підготовки уможливлювали забезпечити якість освіти, сприяли всебічному розвитку особистості засобами музичного мистецтва.

У пояснювальній записці до програми підкреслювалося, що «на уроках у 1–2 класах рекомендується виконувати рухи під музику» [1, с. 9]. Уведення у структуру уроку рухів під музику зумовлено: по-перше, активністю і жвавістю дітей молодшого шкільного віку, яким складно зосереджувати увагу впродовж 45 хвилин на уроці; по-друге, рухи під музику допомагають краще відчутти характер музики й певною мірою висловити свої емоції; по-третє, під час руху діти краще відчують і засвоюють ритмічні особливості музичного твору, що сприяє розвитку метроритмічного слуху.

Укладач програми 1973 року видання А.Верещагіна наголошувала увагу на розвитку творчих можливостей дітей у різних видах діяльності. З цією метою учням пропонували творчі завдання, а саме: «створення ритмічного супроводу до мелодії, створення мелодії на заданий ритм, текст, створення другого голосу» [3, с. 10]. Розвиток індивідуальних творчих здібностей в процесі створення мелодій є найвищим показником музичності й результатом ефективного засвоєння учнями вимог навчальної програми.

Отже, науковий аналіз шкільних програм з «Музики» 60-их – 70-их років, у яких уроки музики і співів було проголошено засобом музично-естетичного розвитку молоді давав змогу зробити наступні висновки:

- програми побудовані за трьома видами діяльності: хоровий спів, слухання музики, музична грамота;
- з усіх видів роботи було чітко прописано обсяг знань, умінь і навичок, необхідних для засвоєння учнями кожного класу;
- запропоновано необхідні музичні твори для співу та прослуховування;
- для розвитку творчих здібностей дітей рекомендовано запроваджувати творчі завдання у формі імпровізацій та створення мелодій.

Соціально-економічні зміни у 80-их роках ХХ століття спричинили перебудову усіх сфер життєдіяльності. Пізніше, 1991 року, було проголошено незалежність, Україна стала суверенною державою. Розпочався перехідний період у політичній, соціально-економічній, міжнародній та гуманітарній сферах. Відбувається відродження національної системи виховання й педагогіки. Завдання музично-освітньої системи полягало в органічному поєднанні загальнолюдських та національних цінностей.

Саме в цей період розробляється нова концепція музично-естетичного виховання молоді, автором якої став відомий радянський композитор, доктор мистецтвознавства Д.Кабалевський. Дослідно-експериментальна робота над її запровадженням і створенням нового варіанта програми тривала сім років (1973–1980 рр.). Паралельно з Д.Кабалевським уроки музики в загальноосвітній Московській школі № 206 проводив Е.Абдуллін. Співробітники лабораторії музичного навчання НДІ РРФСР розробили теоретичні основи нової концепції музично-естетичного виховання, які було покладено в основу програми «Музика».

Варто зазначити, що новий варіант програми було адаптовано співробітниками НДІ педагогіки України на чолі з О.Ростовським, Л.Хлебниковою, Р.Марченком, З.Бервецьким для загальноосвітніх шкіл України й рекомендовано Міністерством освіти УРСР для запровадження в загальноосвітніх школах республіки.

Починаючи з 1981 року, в Україні почали проводитися методологічні семінари (перший відбувся на базі Сумського інституту підвищення кваліфікації учителів 1981 року), на якому вчителі загальноосвітніх шкіл і викладачі методики музичного виховання вищих навчальних закладів опрацьовували зміст програм з кожного класу.

Зміна назви предмета «Музика і спів» на предмет «Музика» та перехід на нову програму навчання було позитивно сприйнято

педагогічною громадськістю. Учителі загальноосвітніх шкіл почали активно розробляти зміст уроків, готувати музично-ілюстративний матеріал, спрямований на засвоєння нової програми, якою передбачено розвиток художньо-творчих здібностей учнів засобом активної творчої діяльності, формування ціннісно-орієнтаційного ставлення до музичного мистецтва. Метою музичного виховання було проголошено «формування у школярів музичної культури як важливої й складової частини культури духовної» [5, с. 5].

1981 року Міністерство освіти УРСР надрукувало програму «Музика» для 1–3 класів з поурочними методичними розробками уроків, в основу яких покладено українську народну культуру, а саме: досвід народної педагогіки, обряди й традиції українського народу; музично-творчий розвиток за допомогою співів і рухів під музику; виховання музичного слуху на ладовій основі. Укладачі програми спиралися на провідні ідеї українських педагогів і композиторів: В.Верховинця, Ф.Колесси, П.Козицького, М.Леонтовича, С.Людкевича, Л.Ревуцького, Я.Степового, К.Стеценка щодо ролі фольклора в музичному вихованні молоді, розвитку музично-творчих здібностей і музичного слуху. Не забували вони й про досвід представників зарубіжної педагогіки, як-от: Е.Далькроза, З.Кодая, К.Орфа.

Тож цілком закономірно, що у програмі чітко обґрунтовано основні концептуальні підходи до розв'язання проблеми музично-естетичного виховання молоді. Програмою передбачено **взаємозв'язок різних видів мистецтв**, які «утворюють динамічну систему художнього світу людини, суспільства в цілому» [5, с. 6]. Слушно зазначити, що головну роль було відведено музиці. Література та образотворче мистецтво повинні доповнювати й збагачувати музичні враження «виводячи їх на нові рівні художнього узагальнення» [5, с. 7].

Другим принципом побудови програми стала **цілісність** усіх її структурних компонентів. Панівним уважалося сприймання музики через хоровий спів, слухання, імпровізацію, у процесі рухів під музику тощо. Під час сприймання відбувалося засвоєння нового музичного матеріалу, активізувався процес творчості, розвивалася мисленнєва діяльність, учні аналізували й узагальнювали, розмірковували, намагалися сформулювати тенденції розвитку того чи іншого музичного явища або образу.

Цілісність структурних компонентів уроку уможливила визначення теми уроку, чверті, пізніше – семестру. Третім принципом стала **тематична побудова** програми. У процесі засвоєння змісту кожної теми відбувалося засвоєння основних понять й оволодіння вміннями й навичками в конкретних видах діяльності.

В основу програми Д.Кабалевського покладено три кити, три основні типи музики – **пісню, танець, марш**, – котрі об'єднали вивчення музики як шкільного предмета з музичним мистецтвом у широкому розумінні його суті й значущості. Знайомство з трьома китами в початкових класах поступово переросло в такі складні поняття, як музичний образ і музична драматургія.

Укладачі програми зосереджують увагу на значущості **хорового співу** й формуванні вокально-хорових навичок учнів. «Кожен клас – хор» [5, с. 9], наголошується у програмі. Натомість у методичних розробках змісту уроків вокально-хоровій роботі не надається належна увага, головним стає процес сприймання творів музичного мистецтва. Теоретична задекларованість значущості вокально-хорової роботи на уроці й невідповідність практиці призвела до того, що цей важливий компонент уроку було поставлено на другий план.

Незаперечним є факт, що якісним новоутворенням характерним для нової програми стало запровадження **гри на елементарних музичних інструментах** (бубон, барабан, трикутник, металофон, ксилофон, кастаньєти тощо). Уведення до структури уроку зазначеного виду роботи сприяє «розвиткові музичного слуху, навичок звуковидобування, координації рухів, виробленню уміння розрізняти ритмічні, темброві та динамічні особливості звучання» [6, с. 9].

Чільне місце автори програми відводять розвитку музично-творчих здібностей дітей у процесі вокальної та ритмічної **імпровізації**. Створення мелодії на запропонований текст, інсценування сюжетів пісень, темброво-ритмічний супровід вважається засобом розвитку творчих здібностей дітей, їхніх слухових уявлень, почуття метроритму, звуковисотності, а також ладового відчуття.

Незаперечним є факт, що для розвитку в дітей почуття метроритму укладачі програми пропонують введення в молодших класах пластичного інтонування засобом вільного диригування, танцювальних рухів, крокування, гри на уявних музичних інструментах. Насамперед, **музично-ритмічні рухи** повинні доповнювати зміст уроку, відповідати заявленій темі та сприяти досягненню цілісності всіх його складових.

Цілком природно, що оволодіння закономірностями музичного мистецтва неможливо без вивчення основ **музичної грамоти**, яка авторами розглядається як складова музичної грамотності. «Вивчення нотної грамоти не є самоціллю й органічно вводиться в урок під час розучування пісень та слухання музики» [6, с. 11]. Натомість слід зауважити, що, усвідомлюючи значення й роль музичної грамоти в розвитку сприймання музики, у змісті програми повністю відсутні будь-які вимоги стосовно вивчення основ музичної грамоти й формування навичок сольфеджування.

Основний акцент у програмі ставиться на *сприймання музики* (в процесі виконання, слухання, імпровізації, гри на елементарних музичних інструментах тощо). Під час сприймання діти повинні вчитися розмірковувати, висловлювати свої думки й враження, порівнювати, узагальнювати. У процесі сприймання творів музичного мистецтва в дітей розвивається емоційна сфера, художній смак, почуття прекрасного, вони навчаються співпереживання. Крім того, за допомогою словника образно-емоційних визначень музики, запропонованого О.Ростовським, учні розвивають уміння висловлювати враження від спілкування з музичними творами, художнє мислення, уяву, пам'ять, удосконалюють мисленнєву діяльність.

На особливу увагу заслуговує запропонована укладачами програми система оцінювання навчальних досягнень учнів. Нові можливості для цього відкриває 12 бальна система. Диференційований підхід в оцінці знань, умінь і навичок, урахування індивідуальних можливостей учнів, дає змогу створити творчу атмосферу на уроці, сприяти засвоєнню знань, формуванню музичної культури молоді як складової духовної культури особистості.

Методичні рекомендації до уроків запропоновані укладачами програми сприяли вдосконаленню навчально-виховного процесу, а принципи побудови і підходи до викладу навчального матеріалу дозволили підвищити рівень якості знань, умінь і навичок учнів у різних видах діяльності.

Висновки. Отже, порівняльна характеристика навчальних програм з музично-естетичного виховання молоді 60-их – 90-их років ХХ століття уможливило зробити наступні висновки: програми з «Музики і співів» та «Музики» поєднувала загальна мета, а саме: розвиток музичної культури молоді як складової духовної культури особистості. Розв'язання поставленої мети відбувалося: у процесі навчання дітей хоровому співу, вивчення основ музичної грамоти й слухання музики (програма «Музика і співи»); сприймання музики в процесі слухання й вокально-хорової роботи, ознайомлення з музичною грамотою, гри на елементарних музичних інструментах, рухами під музику та імпровізації (програма «Музика»).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Програми восьмирічної школи. Музика 1–3 класи. – К.:»Радянська школа», 1972. – 24 с.
2. Програми восьмирічної школи. Музика 4–7 класи. – К.:»Радянська школа», 1972. – 38 с.
3. Програми восьмирічної школи. Музика 1–3 класи. – К.:»Радянська школа», 1973. – 23 с.
4. Програми середньої загальноосвітньої школи музика 4–7 класи – К.: «Радянська школа», 1978. – 32 с.

5. Музика. Програми та поурочні методичні розробки для 1–4 класів загальноосвітніх шкіл. Музика. – К.: Перун, 1996. – 126 с.

6. Музика. Програми та поурочні методичні розробки для 5–8 класів загальноосвітніх шкіл. Музика. – К.: Перун, 1996. – 101 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Черкасов Володимир Федорович – доктор педагогічних наук, професор кафедри вокально-хорових дисциплін та методики музичного виховання КДПУ імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: дослідження становлення і розвитку музично-педагогічної освіти в Україні, використання сучасних технологій та інтерактивних методів навчання, професійно-педагогічна підготовка вчителів мистецьких дисциплін.